

STRUCTURA SEMICĂ A SEMNIFICAȚIEI

Tatiana PORUMB

Catedra Filologie Spaniolă și Italiană

The present article includes a description of the modality of signification decomposition on semic levels and of the semic typology of its microstructure. We dwelled upon defining the concepts of seme, sememe and semanteme, since in the linguistic studies that treat this particular issue a lot of different terms exist for the same linguistic entities.

Numai odată cu dezvoltarea vertiginoasă a structuralismului lingvistic, care a elaborat metodele moderne de analiză a limbii (cum sunt comutarea, analiza distribuțională și componențială, verificate inițial în fonologie și gramatică) și a stabilit unitățile minime pentru toate nivelurile limbii, a devenit posibilă aplicarea metodelor și procedeelelor acestuia în semasiologie, în general, și în studierea sensului lexical, în particular. Datorită structuralismului, a fost stabilită unitatea minimă a planului conținutului, cunoscând cele mai diverse variații terminologice: sem [1, p.10; 2, p.80; 3, p.294; 4, p.117; 5, p.90; 6, p.46, 54], semem [7, p.75], trăsătură semantică sau component semantic [8, p.144; 9, p.18], figură de conținut [10, p.141], [11, p. 43], marcher semic sau marcă semică [6] ș.a.

Termenul **sem** apare inițial în lucrările lingvistului ceh V.Skalička cu referire la unitățile minimale de conținut din gramatică [12, p.229]. Ulterior, acesta a pătruns în semasiologie, unde, se pare că, pentru prima dată, a fost utilizat de B.Pottier [13, p.14].

Semul este definit drept component semantic minimal, mai mic decât sensul; de aceea unitatea elementară a semanticii este semul, și nu cuvântul. Fiecare sem este bifuncțional, adică, pe de o parte, el face parte din componența semantică a unui sens în calitate de unitate minimală de conținut, iar, pe de altă parte, el funcționează în calitate de sens independent al unui anumit cuvânt. Semele ordonate într-un anumit fel formează sensul cuvântului, adică, o microstructură semantică, numită semem sau semnificație în semasiologie.

Între semnificant și semnificat constatăm însă o anumită asimetrie: un semnificant poate avea mai multe sensuri lexicele (polisemie), iar un semnificat poate fi exprimat prin mai multe complexe sonore (sinonimia). Din aceste considerente, și din cauza că semasiologia folosea până nu demult „o categorie echivocă și cu contururi imprecise, denumită „sensul (cuvântului)””; termenul **sens** desemnând atât un sens separat al cuvântului polisemantic, cât și totalitatea de sensuri ale cuvântului polisemantic” [14, p.806], considerăm rațional să facem anumite delimitări terminologice necesare. În domeniul corelației dintre limbă și gândire, noțiunea de sens are statut extralingvic [15] și este condiționat de următorii factori: 1) sensul poate fi exprimat cu mijloace nonlingvice 2) în cadrul unei limbi naturale sensul poate fi transmis prin mijloace diferite ale sistemului lingvistic 3) unul și același sens poate fi exprimat prin mijloace lexicele din diferite limbi. Astfel, legătura dintre sens și semnificație poartă caracter indisolubil: sensul, fiind una din laturile care caracterizează conținutul noțiunii, se dezvoltă prin intermediul semnificației cuvântului.

Semnificațiile din limbă poartă caracter nonuniversal din cauza raportului dintre acestea și semnificanți. Semnificațiile unităților din mai multe limbi pot să nu coincidă după caracterul lor conținutal, după volum, după locul în sistem. Pe când sensul nu depinde de diferențierile dintre limbi și este după natura sa universal, „reprezentând invarianta conținutală a activității umane reflectate” [16, p.83].

O semnificație, pentru a fi delimitată de altele posibile, trebuie să posede cel puțin un sem pertinent; adică, diferența minimală dintre două semnificații este un sem: astfel, diferența dintre cuvântul *scaun* și cuvântul *taburet* este furnizată de prezența /absența semului „spetează” (confr.: *scaun* „mobilă cu patru picioare și cu spetează pe care poate șede o singură persoană” și *taburet* „scaun fără spetează”). Cantitatea de seme din componența unei semnificații depinde de gradul său de abstracție: cu cât un sens este mai concret, cu atât mai multe seme conține, și invers [5, p.64].

Uneori substituirea unui sem prin altul produce nu doar un simplu transfer semantic, ci generează o unitate lexicală nouă. De exemplu, dacă vom comuta semul „feminin” din conținutul substantivului *soră* prin semul „masculin”, vom obține substantivul *frate*.

La descrierea fiecărui sistem, sarcina principală constă în identificarea și definirea unității lui fundamentale. Deci, pentru planul de conținut al sistemului lexical, în semasiologia contemporană se folosește termenul

de **semem** [17, p.106; 13, p.14], identificat cu unul dintre semnificațiile cuvântului polisemantic, iar cuvântul polisemantic este interpretat în calitate de microstructură de sememe ierarhic organizate. Sememul este definit, pe de o parte, drept concept care reprezintă o totalitate de trăsături diferențiale ale unui anumit segment din realitatea obiectivă, reflectat în conștiința oamenilor în calitate de imagine tipizată, iar pe de altă parte – în calitate de ansamblu de seme care formează un sistem ordonat ierarhic. Diferența dintre aceste două definiții rezidă în faptul că prima este determinată de planul ontologic, având astfel caracter extern față de sistem și fiind elaborată în termeni extralingvici, iar cea de-a doua definiție este determinată de planul epistemologic, având un caracter intern față de sistemul limbii și fiind elaborată în termeni lingvistici.

În această ordine de idei, vom considera semele drept constructe epistemologice lingvistice, cărora în plan ontologic le corespunde o cantitate mare de trăsături pertinente concrete care aparțin obiectelor, lucrurilor și fenomenelor din lumea înconjurătoare. E necesar să precizăm că definiția lexicografică nu conține toată informația semantică (la nivel epistemologic) privitoare la compoziția sensului, deoarece scopul definițiilor lexicografice este cel de a explica sensul unei semnificații, adică de a descrie obiectul, și nu de a determina componentele semantice ale sensului. Pe când semelor le revine o funcție importantă pentru planul conținutului, în parte, și pentru sistemul lexical, în genere: cea de constituire a sistemului, adică sistemogenă, întrucât datorită semelor „comune pentru o serie de sensuri, unitățile lexicale formează serii, grupuri, paradigme” [5, p.50].

Interpretând sememul drept un ansamblu ordonat de seme, lingviștii disting mai multe tipuri de seme opozitive: distinctive/nondistinctive [8, p.162], necesare/facultative [3, p.294], uzuale, obligatorii/ocasionale, conotative [18, p.10-12; 19, p.151-152; 4, p.130-113; 20, p.175], nucleare/categoriale [1, p.10; 21, p.46; 22, p.103] ș.a. Semele din partea stângă a opoziției sunt calificate drept obligatorii, constituind nucleul semantic al sememului, în timp ce semele din partea dreaptă a opoziției sunt considerate facultative.

Pentru a investiga mai profund tipologia semelor, vom delimita, pentru comoditate, structura semică a semnificației pe niveluri semice. Importanța acestei delimitări rezidă în faptul că fiecare nivel este totalmente diferit de celelalte și conține seme specifice proprii doar lui. De exemplu, funcția hiperosemului este dublă: de integrare într-o clasă ontologică mai amplă și de diferențiere în cadrul claselor, subclasselor, grupurilor tematice. Hiperosemul este determinat de însuși caracterul obiectelor reale. De exemplu, pentru *tavolo*, vom avea hiperosemul „obiect”, pentru *sciampo* – „substanță”, pentru *rosa* – „plantă”, pentru *aspirina* – „medicament” ș.a.

Bazându-ne pe concepția referitoare la structura semică a sememului, proprie mai multor semasiologi [1, p.10-11; 23, p.61; 4, p.124-125], vom defini hiperosemul drept sem generic, care integrează cuvântul într-o clasă ontologică mai amplă. Din acest motiv, hiperosemul figurează pe primul plan în componența semică a sememului. Dacă încercăm să definim o anumită semnificație a unui cuvânt, de fiecare dată ne vom vedea constrânși să includem conceptul desemnat, mai întâi de toate, într-o anumită taxonomie extralingvică. Astfel, pentru a explica semnificația cuvântului *colibri*, este suficient să menționăm că aceasta denumește o pasăre. Pentru nivelul hiperosemic, distingem două categorii de seme: generice și specifice. Extensiunea semelor generice este mult mai mare decât cea a semelor specifice, adică clasa de obiecte extralingvice, exprimată de un sem generic, este mult mai vastă decât cea desemnată de un sem specific. De exemplu, *pendaglio* „oggetto (obiect) ornamentale che pende” și *muffola* „guanto (mănușă) senza divisioni per le dita o con il solo dito pollice indipendente”.

Clasemul sau categoremul este semul care indică apartenența cuvântului la o anumită clasă morfologică sau posesiunea unei anumite categorii gramaticale, caracteristice pentru clasa morfologică respectivă.

Semul categorial principal al substantivelor este semul [substanțialitate], care permite delimitarea acestei categorii lexico-gramaticale de alte părți de vorbire. Al doilea tip de seme categoriale specifice substantivului, care permit divizarea clasei în două subclasse mari, este grupul opozitiv [concret/abstract]. Pentru a explica apariția acestor seme, este necesar să urmărim mecanismul logic de formare a semnificației lexicale a substantivelor.

Generalizarea este operația care constă în dezvoltarea trăsăturilor comune unei mulțimi de obiecte aparținând aceleiași clase, făcându-se abstracție de însușirile individuale ale fiecărui obiect în parte. Prin această operație, se formează noțiunile generale ce reflectă clase de obiecte de același fel. În limbă acestea sunt exprimate prin substantivele concrete: *albero* “copac”, *sedia* “scaun”, *televisore* “televizor”, *arma* “armă”, *borsa* “geantă” ș.a.

Din punct de vedere lingvistic, apariția și existența substantivelor abstracte este determinată de necesitățile funcțional-sintactice, și anume de necesitatea utilizării cuvintelor cu sensul de însușire (*una ragazza bella*

„o fată frumoasă” → *la bellezza della ragazza* „frumusețea fetei”), de acțiune (*il treno si muove* „trenul se mișcă” → *il movimento del treno* „mișcarea trenului”), de stare (*il ragazzo riflette* „băiatul reflectă” → *la riflessione del ragazzo* „reflecția băiatului”) în funcțiile sintactice specifice substantivului, adică în poziție actanțială. Prin semnificația referențială, substantivele abstracte se aseamănă cu adjectivele și verbele de la care, de cele mai multe ori, acestea au derivat. Se deosebesc însă de acestea de la urmă și prin faptul că prezintă însușirile, acțiunile, stările nu ca pe niște atribute ale obiectelor, ci ca entități de sine stătătoare ale gândirii.

Semnificația referențială a substantivelor, în care își găsesc reflectare caracteristicile calitative, cantitative și relaționale ale denotatului, se constituie din intensiune, extensiune și implicație. Intensiunea substantivului indică „sensul sau conceptul la care se referă expresia” [24, p.16]. Prin extensiune înțelegem „ansamblul de obiecte de același fel desemnate printr-un singur substantiv” [24, p.15]. De exemplu: *Il tavolo serve per mangiare*. În cazul dat, *il tavolo* „masa” desemnează clasa în ansamblul ei. Extensiunea substantivului conține informația privind componența clasei și structura ei. În funcție de numărul de elemente pe care le includ, clasele sunt de două feluri: 1) clase care conțin o mulțime de elemente de același fel: *casa* → *case*, *uomo* → *uomini*, *amico* → *amici*, *stella* → *stelle* ș.a. și 2) clase alcătuite dintr-un singur element: *la terra*, *la luna*, *il mondo* ș.a. Pentru clasa de substantive alcătuite dintr-un singur element, semul categorial este [+unicitate].

Din punctul de vedere al structurii, clasele se împart în clase discontinue și clase continue (sau segmentate și nesegmentate) [25, p.56]. Discontinuitatea clasei presupune diferențierea elementelor constitutive pe exemplare. În cazul în care elementele sunt delimitate distinct unul de altul, clasa se prezintă ca ceva segmentat, discontinuu. Drept exemplu ar putea servi clasele de obiecte existente în realitate sub forma unor exemplare de același fel: *libro* „carte”, *penna* „pix”, *tavolo* „masă”, *finestra* „fereastră” etc. Pentru acest grup de substantive, semul categorial este [+discontinuitate].

Și dimpotrivă, continuitatea clasei este determinată de caracterul amorf, neconturat în spațiu sau în timp al elementelor clasei, cum ar fi, de exemplu, substantivele: *ferro* „fier”, *carne* „carne”, *farina* „făină”, *olio* „ulei”, *acqua* „apă”, *birra* „bere” ș.a. – semul categorial specific va fi [+continuitate].

În cadrul categoriei substantivelor animate putem face distincția următoare: semul [+animat] va fi integrator pentru substantivele ce denumesc animale, iar [+uman] – pentru substantivele ce denumesc specia umană: *ragazza*, *professore*, *bambino*, *direttore*, *regista*, *attrice*, *presidente* ș.a.

Dacă analizăm componența categoriei de substantive inanimate, vom observa că aceasta poate fi divizată, la rândul ei, în trei subcategorii mari: 1) substantive ce denumesc plante; 2) substantive ce denumesc obiecte, lucruri; 3) substantive ce denumesc obiecte imobile. Pentru grupul de substantive ce denumesc plante, semul categorial este [+vegetativitate], pentru substantivele ce denumesc obiecte imobile [imobilitate], iar toate celelalte substantive ce denumesc obiecte, lucruri din lumea înconjurătoare, semul categorial este [inanimat propriu-zis].

Din observațiile și analizele făcute în sfera substantivelor, putem afirma că semele de la nivelul clasemic, în afară de caracterul gramatical, posedă și un caracter semantico-ontologic. V.I. Bahnaru, de exemplu, numește semele categoriale „categorii semantico-ontologice” [26, p.120].

Nivelul hiposemic conține semele specifice care constituie nucleul semantic al unui semem anumit, diferențându-l de alte sememe și asigurându-i stabilitatea și independența. Hiposemul exprimă trăsăturile individuale ale denotațiilor. După părerea unor semasiologi [27, p.37], hiposemele sunt universale și au caracter finit. Pentru substantive, de exemplu, acestea sunt: structura obiectului, fenomenului, funcția, acțiunea sau operația, starea, localizarea în spațiu, timpul, calitatea, cantitatea, culoarea, cauza, consecința, modalitatea, forma, masa, mirosul, gustul ș.a. De exemplu, sememele care desemnează substanțe, materii, conțin în structura lor astfel de seme, precum: componența fizico-chimică, utilizarea (funcția), proveniența, masa, culoarea, mirosul: *aria* „aer” – amestec de gaze [utilizare] care servește la respirație, [componența] compus preponderent din azot și oxigen [localizare] din atmosfera terestră.

Semul **operației** sau al **acțiunii** este unul dintre cele mai importante în determinările de sens ale sememelor ce desemnează profesia, ocupația, de exemplu: *falegname* „tâmplar”, *suggeritore* „sufleur”, *scrittore* „scriitor”, *redattore* „redactor”, *meccanico* „mecanic”, *tassista* „taxist”, *operatore* „operator”, ș.a.: *operatore* – „muncitor calificat care **supraveghează funcționarea unei mașini de lucru, a unui aparat sau care efectuează diferite operații cu acestea**”, *tassista* – „persoană care **conduce un taximetru**”, *suggeritore* – „persoană care **sufală actorilor replicile pe care urmează să le spună**”.

Semul **operației** îl întâlnim la determinarea sensului lexical al sememelor care desemnează aparate, utilaje sau ființe vii, spre exemplu: *microbi, fermenti, virus, locusta, bacteria, generatore* ș.a.: *microbi* – „ființe vii unicelulare care sunt **agenți ai bolilor infecțioase, ale fermentațiilor, putrefacțiilor**”, *fermenti* – „substanțe care **dirijează reacțiile biochimice** din organismul omului, animalelor, plantelor, microorganismelor”, *generatore* – „aparat, instalație care **produce energie**”.

Scopul determinării acestor seme constă nu atât în delimitarea, cât în generalizarea particularităților calitative ale sensurilor lexicale. De exemplu, calitatea „culorii albe” este diferită în următoarele substanțe și obiecte: *vino bianco, il bianco dell'uovo, il bianco delle nevi, il bianco di barite, il bianco di zinco*. Manifestările concrete ale semelor, combinațiile variate ale acestora formează un număr infinit de sensuri lexicale reale. Determinările semantice sunt niște procedee de generalizare, de determinare a semelor indicate mai sus și de reunire a acestora într-un sens lexical unic.

Virtuemul [17, p.106; 4, p.130-131] este semul facultativ, conotativ, potențial, putând apărea în structura sememului în mod virtual. Nivelul virtuemic îl întâlnim doar la metaforele-caracterizări de tipul „similitudinea calitativă a denotațiilor”. În cazul dat, putem vorbi de o similitudine emotivă, ca urmare a apropierii denotațiilor după asemănarea aprecierii emoționale, care stă la baza modificării de sens.

La nivelul structurii semice, în cadrul sememelor derivate după modelul dat, atestăm trecerea virtuemelor în hiposeme, de exemplu: sememul derivant *asino* „măgar”: hiperosem „animal domestic”, clasem [animat], hiposeme [funcție] „de povară” [forma] „mai mic decât calul, cu urechile lungi”, virtuem [calitate] „prostie, încăpățănare” și sememul derivat expresiv al semantemului *asino* conține o altă totalitate de seme: hiperosem „persoană, om”, clasem [uman], hiposem [calitate] „prost, încăpățânat”. Paralel cu aceasta, hiperosemul „animal domestic” a fost substituit cu „om”, iar hiposemele [funcție] și [formă] au fost reduse. Este vorba de restricție de sens, în cazul transferului metaforic.

Prin urmare, sememul este un ansamblu ierarhic ordonat, constituit din hiperosem, clasem, hiposem și virtuem. Primele trei tipuri de seme sunt denotative, iar ultimul este conotativ. Descompunerea substanței semantice într-un fascicul de seme permite o determinare mai exactă și mai clară a semnificației, înlăturând astfel imprecizia și ambiguitatea în tălmăcirea sensului acesteia. Soluționarea problemei în cauză are repercusiuni directe în practica lexicografică, și anume, la: definirea semnificațiilor cuvintelor în dicționarele explicative, determinarea relațiilor asociative existente între sememele cuvintelor polisemantice, ordinea prezentării semnificațiilor cuvintelor polisemantice în dicționarele explicative.

Referințe:

1. Бородина М.А., Гак В.Г. К типологии и методике историко-семантических исследований. - Ленинград: Наука, 1979. - 232 с.
2. Гак В.Г. Семантическая структура слова как компонент семантической структуры высказывания // Семантическая структура слова. - Москва, 1971, с.78-96.
3. Левин Ю.И. Структура русской метафоры // Учен. зап. Тартуского гос. ун-та. - Вып. 181: Труды по знаковым системам 2. - Тарту, 1965, с. 293-299.
4. Pottier B. Vers une sémantique moderne // Travaux de linguistique et de littérature. - Strasbourg, 1964. - Vol.II. - No1. - P.107-137.
5. Стернин И. А. Лексическое значение слова и речи. - Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1985. - 171 с.
6. Tuțescu M. Précis de sémantique française. - București, 1974. - 214 p.
7. Guiraud P. La sémantique. 3-ème éd. - Paris: PUF, 1959. - 120 p.
8. Bloomfield L. Il linguaggio. - (1933): Prima edizione Est, 1996. - 626 p.
9. Селиверстова О.Н. Компонентный анализ многозначных слов. - Москва: Наука, 1975. - 240 с.
10. Апресян Ю.Д. О понятиях и методах структурной лексикологии. (На материале русского глагола) // Проблемы структурной лингвистики. - Москва, 1962, с.141-162.
11. Prieto L. Figures de l'expression et figure du contenu // Prieto L. Etudes linguistique et de sémiologie générale. Genève - Paris, 1975, p.41-45.
12. Березин Ф.М. История лингвистических учений. - Москва: Высш. школа, 1975. - 304 с.
13. Pottier B. Du trait général au trait particulier en analyse linguistique // Travaux de linguistique et de littérature. - Vol.II. - Strasbourg, 1963. - No 1. - P.7-16.
14. Звегинцев В.А. Об основной и предельной единице семасиологического уровня языка // Studii și cercetări lingvistice. - București, 1960. - №3. - P.803-809.

15. Слюсарева Н. А. Смысл как экстралингвистическое явление // Как подготовить интересный урок иностранного языка. - Москва, 1963.
16. Жинкин Н.И. Речь как проводник информации. - Москва, 1982. – 157с.
17. Bouton Ch. La signification: Contribution à une linguistique de la parole. - Paris: Klincksieck, 1979. - 332 p.
18. Арнольд И.В. Потенциальные и скрытые семы и их актуализация в английском художественном тексте // Иностр. яз. в школе. - Москва, 1979. - №5. - С.10-14.
19. Гак В.Г. К проблеме общих семантических законов // Общее и романское языкознание. - Москва, 1972, с.144-157.
20. Телия В.Н. Вторичная номинация и ее виды // Языковая номинация: Виды наименований. - Москва, 1977, с.129-221.
21. Courtés J. Introduction à la sémantique narrative et discursive. - Paris: Classique Hachette, 1976. - 144 p.
22. Greimas A.-J. Sémantique structurale. - Paris: Larousse, 1966. - 262 p.
23. Соколова Н.Л. К проблеме определения и классификации антонимов и их стилистического использования // НДВШ Филол. науки. - Москва, 1977. - №6 - С.60-69.
24. Manea M. Gramatică, pragmasemantică și discurs. - București: Litera, 1993. - 253p.
25. Coja I. Preliminarii la gramatica rațională a limbii române. Gramatica articolului. - București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1983. - 286 p.
26. Baharu V.I. Mutații de sens: cauze, modalități, efecte. - Chișinău: Știința, 1988. - 156 p.
27. Арбатский Д.И. Толкования значений слов. - Ижевск: Изд-во Удмуртия, 1977. - 96 с.

Prezentat la 23.03.2007